

MARCUS PAULI SADELERI

Den finske medarbetaren i Schroderus
Lexicon Latino-Scondicum

Petri Lauerma

16.8.2013 / LexicoNordica XIII, Oslo

ERICUS SCHRODERUS

- föddes i Uppsala troligen 1608
- inskrevs vid Uppsala Akademi 1625
- blev filosofie magister 1635
- började sitt arbete med *Dictionarium Quadrilinguae*, men var sänt till Uleåborg, där han började kompilera fyrspråkiga parlörlexikonet *Lexicon Latino-Scondicum*

MARCUS PAULI BJÖRNEBURGENSIS

- föddes i Björneborg ca 1610
- inledde sina studier i Uppsala 1631
- började senare använda släktnamnet Sadeleri ~ Sadelerus (även med Z-)
- blev kaplan i Uleåborg, där han hjälpte Schroderus att samla finskt material för *Lexicon*

I.
 CAP. I. De Deo

Spiritus	Ande.	
Deus	Gudh.	
Angelus	Engel.	
Diabolus	Diefroul.	}
Cacodæmon.	Sahnen.	
Cœlites.	Helgon.	
Cæsus.	Fall/	Slump.
Fatum.	ddhe.	
Fortuna.	Lucka.	
Genius.	Wâdt.	
Genius malus.	Gaaff.	
Lar.	Wiffe.	
Larvæ.	Wdting.	
Faunus.	Rââ.	
Lamiæ.	Eifwet.	
Monstrum.	Troll.	
Neptunus.	Nâck.	
Penates.	Rufar.	
Speârum.	Spôte.	
Vinbræ.	Stepnat. Hampn.	

CAP. II.

Ros.	Zing. Zingest.
Mundus.	Werd.
Cœlum.	Himmel.
Circulus.	Krey.

I.
 & Spiritibus.

Geist.	Hengi.
Gott.	Jumala.
Engel.	Engeli.
Teuffel.	Peretele.
Die Himmels genossen.	Nyhâct.
Glückfall.	Lapaturma.
Gottes schickung.	Luotu.
Glück.	Onni.
Geist.	
Böse Geist.	Maha Hengi.
Hauptgott.	Lonctu.
Pottergeist	
Waldgott.	Lietid.
Hexen.	
Wunderding.	Tyrâ.
Meergott.	Wedenhalbia.
Hauptgötter.	Poto Jumalat.
Gespens.	Köpeli.
Gesicht.	Wenningâisset.

De Cælo.

Dina.	Cappale.
Die Welt.	Maitma.
Himmel.	Taiwas.
Kreis.	qijrt.
Klana	Kraifo.

- Sorbus domestica *Hoxl* der Arleseerbaum
- Ulmus *Alm* der Ilmenbaum *Se pw*
- Tilia *Lind* der Lindenbaum
-
- Anagallis *Nata* der Hünerebiss
- Atriplex *Molla* die Melden *Se ruoho*
- Filipendula *Summill* der rote Steinbrech
-
- Majorana *Meeran* die Majoran
- Matricaria *Matram* das Mutterkraut
- Matrisylvia *Myskia* der Waldmeister *Se yrtti*
- Melilotus *Amor* der Steinklee
- Thymus *Timian* der Thymian
- Mus noricus *Lämmel* die Wiesel *Se hijri*

- Aestas *Sommar* Sommer *Kesä. Suvi* 3
- Ignis *Eeld* Fever *Walkia. Tuli* 4
- Foramen *Waat* Träncke/
glaciei Waach *Awendo. Sula* 4
- Frigus *Köld* Kälte *Kylmä. Wilu* 4
- Odor *Lucht* Geruch *Lemu. Haju* 4
- Cos *Bryna* Strichstein *Tahko. Siera* 5

DIALEKTALA ORD I *LEXICON*

- ord kända i Satakunta (t. ex. *Allicko* 'en vattenpöl', *Haapio* 'en eka')
- ord typiska för södra- och mellanbotniska dialekter (t.ex. *Hillku* [hilkku] 'en bahytt', *Capaloxet* 'en linda', *Klunti* [kluntti] 'skolpojke' < sv. *glunt* - obs. även orden av typ *Hamet* 'en kjol', *Castet* 'ett dop')
- några ord som finns bara i den nordligaste dialekterna (*Marsio* 'en matportion för husdjur', *Tarvi* 'en kracka', *Tohtaia* [tohtaja] 'en storlom')

ÄLDSTA BELÄGG

• Materia	<i>Wärcke/ämne</i>	die Materia	<i>Aine 35</i>
• Testudo	<i>Hwalff</i>	das Gewelb	<i>Hålfvvi 36 'holvi'</i>
• Turbo	<i>Ruta</i>	der Kreusel	<i>Cartio 46/47 'kartio'</i>
• Classis	<i>Loka/Class</i>	die Class	<i>Luocka 39 'luokka'</i>
• Cotyla	<i>Fierding</i>	ein Viertheit	<i>Nelikoi 26 'nelikko'</i>
• Pulvis	<i>Krwt</i>	das Pulver	<i>Kruuti 48 'ruuti'</i>
• tormentarius			
• Horologium	<i>Seyare</i>	die Uhr	<i>Tundi kello 40 'tuntikello'</i>
• Nicosianum	<i>Toback</i>	der Taback	<i>Tobacki 54 'tupakka'</i>
• Inquisitio	<i>Räffst</i>	die Straff	<i>Tutkimus 23</i>
• Collimare	<i>Måtta till</i>	Nach zielen	<i>Tähdätä 67</i>
• Protervia	<i>Tredska</i>	der Mutwill	<i>Vppiniskaisus 22 'u – suus'</i>
• Dies Civilis	<i>Dygn</i>	Tag vnd Nacht	<i>Vuorocausi 2 'vuorokausi'</i>
• Severitas	<i>Alfwar</i>	der Ernst	<i>Yxtotisuus 21 'yksitotisuus'</i>

NEOLOGISMER

- avledningar

Saardo < *saartaa* + *o* 'en förskansning'

Werhotus < *verhota* + *us* 'ett tält'

- sammansättningar

Köyhä/kylä 'ett torp' (< 'fattig'+ 'by')

Huora/huonech 'en krog' (< 'hora'+ 'hus')

Parhan calun kätkö 'arkivet, skattkammare'
< 'gömma för det bästa materialet' [*n*-gen.]

ORD FRÅN FOLKSDIKTER

• Spectrum	<i>Spöke</i>	Gespenst	<i>Köpeli</i>
• Faunus	<i>Råå</i>	Waldgott	<i>Liekiö</i>
• Vmbrae	<i>Skepnat. Hampn.</i>	Gesicht	<i>Mennin- gäiset</i>
• Monstrum	<i>Troll</i>	Wunder- ding	<i>Tyrä</i>
• Neptunus	<i>Näck</i>	Meer- gott	<i>Weden- haltia</i>

- *Rauta paita* 'ett pansar' ('järn' + 'skjorta')
- *Vaski torvi* 'en trumpet' ('mässing' + 'horn')

- *Ylimäinen* 'överste, den som är högst uppe'
- *Lipun cantaja* 'fanbärare' (*n*-gen. av *lippu* + *k.*)
- *Käskyläinen* 'officerare' (avledning av *käsky*)

LÅNORD

- sv. Bleck – fi. *Bläcki / Musta* 'muste' 39
- sv. Bojort – fi. *Bojorti* 'laivastohenkilö' 33
- sv. Bolster – fi. *Bolstari* 'patja' 37
- sv. Brwk – fi. *Brukaus* 'käyttö' 24
- sv. Boonat – fi. *Bunet / Luuckoi* 'kudos' 30
- sv. Bodh – fi. *Buodhi* 'puoti' 33
- sv. Böfwel – fi. *Böfweli* 'pyöveli' 15

- Dart – fi. *Daartti* / Tikari 48
- Damesk – fi. *Damaski* 31 'eräs kangas'
- Dantz – fi. *Dantzi* 24 'tanssi'
- Denning – fi. *Denga* 26 '(venäläinen) raha' < ryska *denga*
- Desma – fi. *Desmo* 'myski' 54
- Decker – fi. *Dickuri* 26 'kymmenen'
- Dyrckel / Stådh – fi. *Dircki* 45 'tiirikka'
- Dochtare – fi. *Doctari* 14 'tohtori'
- Drotz – fi. *Drotzi* 14 'korkein virkamies'
- Drottning – fi. *Drötingi* 14 'kuningatar'
- Doom – fi. *Duomio* 23 'tuomio'
- Döma – fi. *Duomitä* (sic) 69 'tuomita'
- Dussin – fi. *Dusina* 26 'tusina'

- Pijk – fi. *Gaffeli* 47 < gaffel 'heinähanko'
- Galeya – fi. *Galleijo* 33 'kaleeri (laiva)'
- Glas – fi. *Glasi* 36 'lasi'
- Grefwe – fi. *Greifvi* 14 'kreivi'
- Gryyn – fi. *Gryni* 50 'ryyni'

- Fänge – fi. *Fangi* 15 'vanki' (också avledning *Fangius* 32 'vankeus')
- Hallon – fi. *Faderma* 54 'vadelma', ett originalt ord!
- Faat - fi. *Fati* 26 'vati' (lat. 'patina' 38)
- Fedla - fi. *Fedla* 47 'viulu'
- Kempe – fi. *Fechteri* 15 'nyrkkeilijä' ? < tyska *der Fechter*
- Fäll – fi. *Feldi / Roukoit* 38 'peitto, talja'
- Fijl – fi. *Fijla* 19 'viilata' (vrt. 46; obs. även verb *Fijlata* 69)
- Fijkon – fi. *Fikuna* 54 'viikuna'
- Focka - fi. *Focka* 34 'keula'
- Form – fi. *Formu* 45 'muotti'
- Fogde – fi. *Foudhi* 15 'vouti'
- Funt – fi. *Funtti* 39 'kastemalja'
- Foder – fi. *Fuori* 30 'vuori'
- Fernissa – fi. *Färnisia* 51 'vernissa'
- Fäste – fi. *Fästi* 47 'kahva'
- Fröken – fi. *Förstinna* 14 'hallitsijatar t. ruhtinaan puoliso'

- Flammisk – fi. *Flammiska* 30 'kirjava kangas'
- Flaska – fi. *Flasku* 37 'lasi'
- Fleen – fi. *Fleini* 19 'leini'
- Flitter – fi. *Flitteri* 27 'kiiltokoru'
- Fläsk – fi. *Fläski* 55 'läski'

- Frw – fi. *Frouwa* 14 'rouva'

- *kl-*, t. ex. Glaas – fi. *Clasi* 'lasi' 5 (även *gl-*: *Glasi*)
- *kr-*, t. ex. Kraan – fi. *Kraana* 'kraana' 34 (även *gr-*: *Gryni*)
- *kn-*, t. ex. Knöper – fi. *Knappi* 'nappi' 28 < knapp
- *pl-*, t. ex. Blaad – fi. *Pladhi* / *Kirjan kieli* 'sivu' 40 (även *bl-*: *Bläcki*)
- *pr-*, t. ex. Prääm – fi. *Prami* 'lautta' 33 (även *br-*: *Brukaus*)
- *sk-*, t. ex. Skanz – fi. *Skantzi* 'koroke' 48 (även *skr-*: *Skrwfv* 45)
- *sm-*, t. ex. Smacka – fi. *Smacko* 'smakki, 1-mast. kalastaja-alus' 33
- *sn-*, t. ex. Preen – fi. *Snippu* 'huippu, kärki, nipukka' 29 < *snibb*?
- *sp-*, t. ex. Spann – fi. *Spanni* 'mitta' 26 (även *spr-*: *Sprundi* 'tappi' 38)
- *st-*, t. ex. Stall – fi. *Stalli* 'talli' 33 (även *str-*: *Strutzi* 33)
- *sv-*, t. ex. Swetzkon – fi. *Swetskyt* 'luumu, väskynä' 54
- *tr-*, t. ex. Trään – fi. *Traani* 'traani' 60 (även *dr-*: *Drötingi*)

SCHRODERUS DÖD 1639

- Han blef förd, stackar, af en häftig wäder-iling utaf Norrbroo i Strömen, i täd han seent om en afton kom ifrån en god wänn, ok kanske war något lustig, men damp som iag säger, i strömen. Hans fölie wille gärna uprätta honom, men för'n de sågo sey om hade han kommit på ett qvarnhiul, där af han blef i hast sönderkrossad

SADELERI

- stannade inte i Uleåborg
- studerade först i Uppsala och senare i Åbo
- blev 1640
 - - konrektor för Björneborg trivialskola
 - - konrektor för Åbo katedralskola
 - - kaplan för Åbo finska församling

LEXICON vs. VARIARUM RERUM VOCABULA

• LEXICON	VARIARUM	NUFINSKA
• <i>Haria</i>	<i>Harja</i>	<i>harja</i> 'en borste'
• <i>Händhä</i>	<i>Händä</i>	<i>häntä</i> 'en svans'
• <i>Kaula</i>	<i>Caula</i>	<i>kaula</i> 'en hals'
• <i>Lodhi ~ Luodi</i>	<i>Luodi</i>	<i>luoti</i> 'en kula'
• <i>Pw ~ Puu</i>	<i>Puu</i>	<i>puu</i> 'ett träd'
• <i>Aasi</i>	<i>Asi</i>	<i>aasi</i> 'en åsna'
• <i>Aseet</i>	<i>Aset</i>	<i>aseet</i> pl. 'vapen'

LEXICON vs. RUDIMENTA LINGUAE FINNICAE BREVITER DELINEATA

- både i *Lexicon* och *Rudimenta* -
/k/ också *k* även före bakvokalerna
- - /h/ också *ch* (t. ex. *Hochtimet* 'hovtänger')
- - /i/ också *j* ; men också ortografiska skillnader:
- ***Lexicon*** ***Rudimenta***
- *Safframi* 'en saffran' Finskan saknas *ff*
- *Cuka* 'vem' *cuca* ~ *kuca*
- *Hyfwä* 'bra' *hywä*

SADELERIS SENARE ÅR

- kyrkoherde i Uleåborg 1647,
blev avsatt 1655
- rektor i Nykarleby trivialskola 1659,
blev avsatt 1660
- dog i Åbo 1662

LITTERATUR

- Bure, Anders (1626) *Orbis Arctoi, Imprimisque Regni Sveciae Nova et accurata descriptio*.
- Hakulinen, Lauri (1960) *Handbuch der finnischen Sprache* II. Otto Harrassowitz.
- Jussila, Raimo (1998) *Vanhat sanat*. Vanhan kirjasuomen ensiesiintymiä. SKS.
- Lauerma, Petri (ed., 2012) *Rudimenta linguae finnicae breviter delineata. Suomen kielen varhaiskielioppi ja sen tausta*. [English Summary]. SKS.
- Lehtivaara, Rauli (1964) *Lexicon Latino-Scondicum in suomenkielisen sanaston murremaantieteellistä tarkastelua*. Pro gradu -työ. Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitos.
- Nummila, Kirsi-Maria (2010) 1600-luvun sanakirjojemme suomalaissanasto ja sen alkuperä. – *Sanoista kirjakieliin*, s. 189–202. Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Ojansuu, Heikki (1907) Pieniä lisiä purismin historiaan. *Virittäjä*, s. 46–52.
- Rapola, Martti (1960) *Sanojemme ensiesiintymiä Agricolasta Yrjö Koskiseen*. SKS.
- Romppanen, Birgitta (2001) *Från målspråk till källspråk. Utvecklingen av den finsk-svenska och den enspråkiga finska ordboken*. Vasa universitet.
- Sainio, Kauko (1959) Suomenkielisten oppikirjojen varhaishistoriaa. – *Aarni Penttilä juhlakirja 5.8.1959*, s. 151–166. Jyväskylän yliopisto.
- Schroderus, Ericus (1637/1941) *Lexicon Latino-Scondicum*. Utgivet med alfabetiska register över de svenska och de finska orden av Bengt Hesselman. Lundequitska Bokhandeln.
- Sarajas, Annamari (1956) *Suomen kansanrunouden tuntemus 1500–1700-lukujen kirjallisuudessa*.
- Setälä, E. N. (1898) Ensimmäinen suomen kielen sanakirja. *Kirjailija-Albumi.*, s. 309–317. WSOY.
- Carl-Gust. Warmholtz (1782) *Bibliotheca historica Sueo- Gothica*.